

Алла Зимульдінова,
Наталія Калита

Погляди В. О. Сухомлинського на формування особистості молодшого школяра

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського є багатоплановою і багатоаспектною. Вона ґрунтується на міцних підвалинах етнопедагогіки українського народу, класичної педагогіки, власного та передового педагогічного досвіду. У центрі цієї системи перебуває особистість молодшого школяра. В. Сухомлинський одним з перших дійшов висновку, що «світ вступає у вік Людини. Більше, ніж будь-коли, ми зобов'язані думати тепер про те, що ми вкладаємо у душу людини» [5].

Видатний педагог у навчально-виховній роботі багато уваги приділяв становленню та розвитку особистості молодшого школяра. З цього приводу він писав: «Царством допитливої і наполегливої думки є урок. І головне завдання педагога – будувати його разом з дітьми. У кожному своєму вихованці бачити велику людину в майбутньому. Адже ми, учителі, творимо найважливіше і найдорогоцінніше – людину. Кожна людина, як найвища соціальна цінність, має бути щасливою у дитинстві і в усі періоди свого життя» [5].

Джерельною базою для досягнення мети статті слугували педагогічні твори В. Сухомлинського. Проблема формування особистості молодшого школяра розглядається В. Сухомлинським практично у всіх творах, зокрема: «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Народження громадянина», «Вчити вчитися», «Як виховати справжню людину», «Хрестоматія з етики» тощо. Виховання особистості молодшого школяра у спадщині В. Сухомлинського, розкрито у наукових дослідженнях І. Бега [1], В. Мосіяшенка [2], О. Савченко [3], О. Сухомлинської [4] та ін.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі поглядів В. Сухомлинського на особливості формування особистості молодшого школяра.

У межах мети визначено такі завдання: проаналізувати погляди педагога на формування особистості молодшого школяра; проаналізувати вплив середовища на формування особистості; охарактеризувати взаємозв'язок процесів виховання, навчання, формування та розвитку усебічно розвиненої особистості за В. Сухомлинським.

Одна з найвідоміших книжок Василя Олександровича, яку він присвятив молодшому шкільному вікові дітей, називається «Народження громадянина». Як зазначає вчений-гуманіст, «першого разу народжується жива істота, другого разу – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, що бачить

уже не тільки навколишній світ, а й саму себе. Першого разу людина заявляє про себе криком: «Ось я, дбайте, турбуйтеся про мене, я безпорадна, не забувайте про мене ні на хвилину, бережіть мене, сидіть, затамувавши подих біля моєї колиски». Вдруге народившись, людина заявляє про себе зовсім інакше: «Не опікуйте мене, не ходіть за мною, не зв'язуйте кожен мій крок, не сповивайте мене пелюшками наглядку й недовір'я, не нагадуйте й словом про мою колиску. Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене вели за руку» [5].

Існують різні пояснення вживання поняття «гармонійний, всебічний розвиток особистості». Як зазначає О. Савченко, ці поняття не є тотожними. Гармонійний розвиток засвідчує цілісність, внутрішню гармонію структури особистості, а всебічний процес розвитку та творчого потенціалу – можливість повної самореалізації, яка в кожній людині на різному рівні [3].

Сучасний навчальний процес неможливий без орієнтації педагога на активну позицію учня, без співпраці між усіма його учасниками, без спрямованості на особистість.

В. Сухомлинський вважав, що недоречно перекладати тільки знання з голови вчителя у голову дитини, а потрібно формувати моральні взаємини, в яких визначальною рисою є виховання почуттів честі, гідності, і на цій основі бажання бути гарними. Постійна турбота про емоційне благополуччя дитини, вміння виявити і реалізувати перспективи розвитку, гуманне спілкування – найважливіші передумови становлення особистості [2].

Професійний обов'язок учителя – бачити насамперед особистість конкретної дитини, якомога точніше визначати пізнавальні здібності, а потім обирати будь-який засіб впливу. Врахування індивідуальних особливостей – перша засада взаємозв'язку в навчанні, вихованні і розвитку особистості.

В. Сухомлинський продовжує розвивати свої ідеї в таких загальновідомих творах, «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970) [5].

Педагог дбав, щоб дорослі до дитини ставилися гуманно, дбайливо, доброзичливо, щоб школа та родина глибоко вивчали світ дитинства, знаходили доцільні засоби впливу на дитину, а навчально-виховний процес характеризувався диференційованою спрямованістю з метою застосування таких видів діяльності, які б відповідали певному віковому розвитку школярів.

Педагог з особливим значенням говорить про роль рідної мови у вихованні «Слово рідної мови. Джерело невмирущої криниці» [5].

У багатьох своїх працях він розширює і поглиблює свої гуманістичні ідеї у напрямі розвитку духовності, за переконанням педагога, опосередковує всі інші риси особистості. Праці, над якими він працював до останнього дня («Як виховати справжню людину» та «Хрестоматія з етики»), присвячені формуванню духовності як визначальної, провідної якості особистості через морально-етичне виховання, прищеплення цінностей. Він вибудовує виховний процес як прищеплення «культури почуттів», «культури бажань» краси і любові, створює «філософію для дітей», основою яких виступають написані ним художні мініатюри, а педагогічна аргументація закладається в моральних повчаннях книги «Як виховати справжню людину».

За твердженням В. Сухомлинського, вплив середовища на формування особистості здійснюється лише в тому разі й тією мірою, якою вона у процесі активного ставлення до соціального середовища здатна сприйняти його як орієнтир у своїй життєдіяльності. У взаємодії з навколишнім світом дитина є активною, діяльною істотою. У діяльності – навчальній, трудовій, побутовій – виявляються і розвиваються її природні можливості, вона набуває нових фізичних і духовних якостей, знань та умінь, формується її свідомість.

Навколишнє середовище формує в дітей здатність до спілкування, завдяки чому дитина вчиться, набуває навичок розуміння інших людей, а завдяки цьому і себе. У спілкуванні як формі взаємодії вона засвоює різні види рольової поведінки, визначає своє місце в колективі.

Навчальну діяльність В. Сухомлинський розглядав як необхідну умову формування духовно багатого особистості. Вона має бути активною і творчою, чому допомагають спеціальна організація розумової праці на уроках і в позакласний час, залучення учнів до творчості, пошуково-експедиційної роботи тощо.

В. Сухомлинський розглядав організацію навчально-виховного процесу з молодшими школярами. За рік до систематичного навчання у середній школі взяли на облік шестирічних дітей. Це було потрібно, щоб пізнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Педагог вважав: перш ніж давати знання, треба навчити дітей думати, сприймати, спостерігати. За цей самий час треба добре вивчити індивідуальні особливості здоров'я майбутнього першокласника. Ці завдання педагог успішно вирішував у «школі радості» – об'єднанні дошкільнят. Заняття під блакитним небом, де здійснювалися мандрівки в природу, – джерело мислення й мови, розвиток думок, почуттів, бажань, поглядів засобами казок, оповідань, подорожі до першоджерел живого слова, у світ праці, створення куточку мрії, турбота про живе і прекрасне, – ці та інші знахідки талановитого педагога збагатили арсенал виховних засобів багатьох учителів і вихователів дошкільних закладів.

У початковій школі педагог домагався того, щоб навчання було частиною багатого духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини,

збагачувало її розум. Він категорично засудив навчання, що зводиться до тренування пам'яті, зубріння, механічного заучування та одноманітності.

У книзі *Серце віддаю дітям* Василь Олександрович ділиться своїм досвідом; «Як тільки діти починали втомлюватись, я переходив до іншого виду роботи». Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. «Ось бачу, що читання починає стомлювати дітей. Кажу: «Розгорніть, діти, свої альбоми, намалюємо казку, яку ми читаємо». Зникають перші ознаки втоми, в дитячих очах радісні вогники, одноманітна діяльність змінилася творчістю» [5].

Отже, як бачимо, виховання і навчання цілеспрямовано впливають на розвиток особистості, вони постають як свідомо, підпорядкована певній меті діяльність, результати якої мають передбачуваний характер.

У педагогічній системі В. Сухомлинського є ідея усебічно розвиненої особистості, яку він виклав у доповіді «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості». Саме тут вчений розкриває складники всебічного розвитку особистості учня у період його навчання. За традиційного підходу до компонентів всебічного розвитку вчений, водночас, по-новому окреслює власне розуміння змісту виховання та шляхів його реалізації.

У всебічному розвитку особистості пріоритетного значення він надавав розумовому вихованню. Ідеалом школи є те, щоб у життя не вступала жодна невихована у розумовому ставленні людина. Невігласи небезпечні для суспільства, незалежно від того, освічені вони чи ні. Невіглас не може бути щасливим сам і завдає нещастя іншим. Той, хто вийшов зі стін школи, може чогось і не знати, але він має бути розумною людиною. Розумова вихованість, на думку В. Сухомлинського, нерівнозначна обсягу набутих знань: «Вся суть у тому, як відбувається життя знань у складній і багатогранній діяльності людини» [2].

Важливе завдання школи педагог вбачав у формуванні стійких переконань учнів. Знання стають переконаннями за умови, коли у школі живуть ці переконання – у стосунках між вихованцями і педагогами, в їхніх учинках, прагненнях, radoшах і прикрошах. Моральний розвиток, писав педагог, є складне життя переконань – їхні народження, розвиток, зміцнення, вираження у вчинках.

Зміцненню переконань слугує праця, сповнена глибокого морального смислу. За В. Сухомлинським, виховує праця лише остільки, оскільки вона нелегка, копітка: «Нелегка, копітка праця – єдино можлива стежка до стійких переконань» [2].

Головним у всебічному розвитку особистості, на думку вченого, є трудове виховання. Особливого значення, у зв'язку з цим, він надавав єдності трудової культури і загального розвитку – морального, розумового,

естетичного, фізичного; розкриттю, виявленню і розвитку індивідуальності в праці, високій моральній сутності праці, її суспільно-корисній спрямованості.

Важливе місце у всебічному розвитку особистості учня має турбота про його здоров'я, фізичний розвиток. У багатьох своїх книгах вчений на основі експериментальних матеріалів показав зв'язок між успіхами у навчанні дитини і станом її здоров'я.

Серед шляхів і засобів формування всебічно розвиненої особистості у школі педагог визначав навчання, рідну природу, працю, слово, традиції, експериментування, багате духовне життя вихованців. За словами вченого, школа стає колицкою народу, якщо в ній панують культ Матері, Батьківщини, Людини, культ Слова. Саме за цих умов і можливе формування юного громадянина.

У праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» В. Сухомлинський показав працю як основу всебічного розвитку особистості: «Не може бути й мови про всебічний розвиток, якщо людина не пізнала радості праці» [2].

Схвальним є те, що у книзі «Павлиська середня школа» розкрито єдність трудового виховання і загального розвитку особистості – морального, інтелектуального, естетичного, розкриття та розвиток індивідуальності в праці; раннє включення у продуктивну працю; різноманітність видів праці; неперервність праці; елементи продуктивної праці; творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук; спадкоємність змісту трудової діяльності; цілісний характер виховання [5].

Отже, головні ідеї, які розкрив Василь Олександрович у своїх працях, передбачають розв'язання проблеми формування особистості різними шляхами. Це поєднання біологічного і соціального на користь двобічного впливу, врахування, крім соціальних чинників, фізичного стану статі, спадковості, рівня розвитку здібностей особистості. Традиції Павлиської школи, керованої В. Сухомлинським, передбачають формування рис майбутнього громадянина, що робить людину духовно багатою, гармонійно розвиненою, яка своєю поведінкою, практичною діяльністю, світоглядною позицією повністю відповідає б законам і закономірностям розвитку національної ментальності й стала б носієм генетичної пам'яті українського народу.

Таким чином, В. Сухомлинський розглядав особистість як цілісну систему, яка прагне розвитку, зростання, свободи, творчості. Феномен педагога полягає у тому, що у нього виховання та навчання дітей поєднано із життям народу, народними категоріями добра, справедливості, гідності, порядності, совісті, честі.

Вважаємо, що подальшого дослідження потребує виокремлення дидактичних аспектів у поглядах В. Сухомлинського на формування особистості молодшого школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
2. Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах : навчальний посібник / Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
3. Савченко О. Я. Особистісно орієнтоване навчання / О. Я. Савченко // Енциклопедія освіти / під ред. В. Г. Кременя. – К. : Юрінком, Інтер, 2008. – С. 627.
4. Сухомлинська О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / О. Сухомлинська // Педагогічна газета. – 2000. – № 6. – С. 4–6.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976–1977.